

ZPRÁVY O LITERATUŘE / BOOK REVIEWS

Helmut Baumann, Siegfried Künkele & Richard Lorenz

Orchideje Evropy a přilehlých oblastí

Academia, Praha, 2009, 360 p., 639 barevných fotografií, ISBN 978–80–200–1692–8

V loňském roce 2009 vyšel pod názvem „Orchideje Evropy a přilehlých oblastí“ český překlad německého originálu „Orchideen Europas. Mit angrenzenden Gebieten“ (Baumann H., Künkele S. & Lorenz R., 2006). Publikace představuje na zhruba 300 stranách orchideje Evropy a Středozeří. Má kvalitní vazbu i příjemně malou velikost, ale také řadu nedostatků. Ty většinou vychází ze staršího německého originálu a nelze je tedy zazlívát české redakci, která do překládaného textu nemohla zasahovat, avšak považují za nutné je zmínit.

Hned na obálce knihy jsou tři fotografie nepozorností českého nakladatelství otočené hlavou dolů [konkrétně *Ophrys homeri* Hirth & Spaeth, *Ophrys helenae* Renz a *Spiranthes spiralis* (L.) Chevallier]. Místy se to přihodilo i u obrazového doprovodu jednotlivých druhů uvnitř knihy – na straně 82 u detailu *Epipactis cardina* Benito Ayuso & Hermos., na str. 83 u detailu *Epipactis condensata* Boiss. ex D. P. Young, na str. 106 u detailu *Epipogium aphyllum* (L.) Sw., na str. 181 u *Ophrys lutea* subsp. *laurensis* (Geniez & Melki) Kreuzt., na str. 240 u detailu *Orchis pallens* L. a na str. 261 u detailu *Orchis tridentata* Scop.

Autoři nerespektují nové, dnes mnoha autory přijímané přehodnocení rodů *Orchis*, *Anacamptis*, *Neotinea* a *Aceras*. Nemusí být samozřejmě akceptováno a v roce vydání originálu knihy (2006) to ještě bylo pochopitelné, ale v současné době (2009) by již toto členění mělo být přinejmenším zmíněno. Do nedávna (a v této knize i dnes) používané pojetí rodu *Orchis* se ukázalo nevhodné. Rod byl parafyletický s jasně oddělenými třemi skupinami. Jedna z nich si zachovala název *Orchis* a pohltila rod *Aceras*. Druhá zahrnovala původně monotypický rod *Neotinea* a převzala jeho jméno. Podobně se stalo u třetí skupiny, která převzala jméno dříve taktéž monotypického rodu *Anacamptis*. Většina vstavačů tak dnes náleží do rodů *Anacamptis* či *Neotinea*. V této knize jsou však rody *Aceras*, *Anacamptis* i *Neotinea* uváděny jako monotypické.

Podobně v knize rozlišené rody *Barlia*, *Comperia* a *Himantoglossum* se dnes většinou hodnotí jako jediný monofyletický rod *Himantoglossum*. V knize odlišené *Coeloglossum viride* (L.) Hartm. spadá do rodu *Dactylorhiza* jako *D. viridis* (L.) R. M. Bateman, Pridgeon & M. W. Chase. Rod *Lysiella* je zpravidla hodnocen pouze jako sekce v rodu *Platanthera* (jinak by byl rod *Platanthera* parafyletický) a *Lysiella oligantha* (Turcz.) Neviski by tedy měla být *Platanthera oligantha* Turcz. Dosud diskutabilní je stále častěji používané spojení rodu *Listera* s rodem *Neottia*, které jsou v knize taktéž odlišovány. Nepříliš uznávanou novinkou loňského roku je spojení rodu *Amerorchis* s rodem *Galearis* [v knize udávány *Amerorchis rotundifolia* (Banks ex Pursh) Hultén by tedy měl být spíše *Galearis rotundifolia* (Banks ex Pursh) R. M. Bateman].

Za hlavní nedostatek považují absenci určovacích klíčů. Kniha je samozřejmě obsahovat nemusí, ale zbytečně se tak odsouvá do třídy obrázkových publikací, které si nekladou za cíl umožnit orientaci v problematice. Myslím si, že i populární literatura by měla být víc než jen obrázky doplněné stručným textem. V úvodní části knihy je pouze klíč k určení rodů. Determinaci na nižších taxonomických úrovních může čtenář provádět jen porovnáním fotografií a popisů jednotlivých zástupců. Mnohé rody evropských orchidejí jsou dosti obsáhlé, názory na klasifikaci jejich zástupců se neustále vyvíjejí a i pro odborníky je determinace konkrétních taxonů obtížná. Obrázky v knize jsou kvalitní, avšak ne vždy zachycují všechny podstatné znaky. Stejně tak popisy u jednotlivých druhů neobsahují vše potřebné pro správnou determinaci (i když snaha o zdůraznění podstatných znaků v části textu označené „R“ je chválehodná, často opomíjí dosti podobné taxony a podstatné znaky). Velice nešťastné je v tomto směru především zpracování patrně nejobtížnějšího rodu *Ophrys*. Taxony jsou řazeny abecedně, nikoliv podle příbuzenských vztahů (nebo alespoň podobnosti). Při počtu odlišovaných taxonů a jejich mnohdy nejasných znacích je podle mne

nemožné, aby se čtenář bez předchozích znalostí členění tohoto rodu v publikaci vyznal. Přiřazení konkrétního jména pouze na základě studia této příručky je, myslím, s výjimkou jasně odlišitelných taxonů, nereálné. Chceme-li se v rodu *Ophrys* zorientovat, je nezbytné nahlédnout do jeho příbuzenských vztahů a nejprve odlišit hlavní skupiny, poté jejich vnitřní skupiny a následně konkrétní taxony. Při celkovém pohledu na všechny druhy je taxonomie tohoto rodu velice nepřehledná a zbytečně obtížná. Jediná jasně odlišená skupina je v této knize okruh taxonů kolem *Ophrys fusca* s.l., který se autoři nesnaží příliš detailně členit. Jedná se o patrně nejobtížnější skupinu tohoto rodu vůbec, která bývá členěna na několik nižších skupin a velké množství často ne zcela jasně definovaných druhů. Vzhledem k panujícím nejasnostem ve členění této skupiny je myslím vhodné, že byla představena jako celek, nicméně zvolené členění lze považovat jen za provizorní. I v textu knihy je zmíněno, že se nesnaží zachytit reálné vztahy, rozšíření a vazby k opylovačům, a je tedy nutno k této části přistupovat s jistou rezervou. Pro vědecké účely pak v současné době může být vhodnější členění na malé druhy, které kniha nezmiňuje. Právě proto, že dosud v mnoha případech neznáme reálné vztahy, má význam odlišovat raději větší množství taxonů. Posléze lze údaje pro konspecifické taxony snadno spojit, zatímco souhrnné údaje o celém agregátu nám v jeho studiu příliš nepomohou.

Zůstaneme-li ještě u rodu *Ophrys*, lze shrnout, že kniha přestavuje obecně méně taxonů než některé jiné evropské příručky (viz např. Delforge 2006, bližší informace v posledním odstavci). Jednotlivé „malé druhy“ představuje jako vnitrodruhové taxony šířeji pojatých druhů a mnohé považuje jen za synonyma. Jiné taxony jsou však hodnoceny jako dobré druhy a popravdě nevím, co autoři v některých případech vedlo k takovému rozlišení. Názory na hodnocení jednotlivých taxonů rodu *Ophrys* se natolik různí, že již prakticky nelze odlišit jednotlivé ucelené koncepty a vznikají rozličné „přechody“ mezi různě striktně pojatými členěními. Myslím, že tato kniha se v některých částech blíží takovému mírně chaotickému pojetí. Například ze skupiny *O. omegaifera* je *O. basilissa* C. Alibertis, A. Alibertis & H. R. Reinhard hodnocen jako poddruh *O. omegaifera* H. Fleischmann, zatímco *O. israelitica* H. Baumann & Künkele je již hodnocen na úrovni samostatného druhu. V názvu *O. basilissa* (str. 190) jsou navíc nesprávně uvedena dvě l (*basillissa*). Podobné nedostatky provázejí takřka všechny velké rody v knize. Například v rodu *Epipactis* lze poukázat na pojetí *E. albensis* H. Nováková & Rydlo jako synonyma odlišného taxonu *E. persica* subsp. moravica (Batoušek) H. Baumann & R. Lorenz. Tento omyl byl českou redakcí příslušně označen.

V úvodu knihy najdeme tvrzení, že orchideje jsou „čeled“ s největším známým druhovým bohatstvím“. Po mnoho let to pravda byla, nicméně s rozvojem botanického poznání narostlo množství druhů čeledi *Asteraceae* ještě větší měrou než druhů čeledi *Orchidaceae*. Vstavačovité jsou dnes tedy druhou nejobsáhlejší čeledí.

Zajímavé je vytvoření nových českých jmen pro všechny uvedené taxony orchidejí. Široká laická veřejnost nejspíše existenci českých názvů uvítá. Osobně však nepovažuji za přínosné vytvářet násilně česká jména u taxonů, jejichž vlastní statut je nejasný a v ČR vůbec nerostou. V mnoha případech není jasné, na jaké taxonomické úrovni mají být konkrétní taxony hodnoceny. V takových případech pak české názvosloví nejspíše dozná stejných zmatků jako současné latinské a termínu „točič vačnatý klamný“ žádný odborník rozumět nebude. Podobně krušitk tmavofialový si jen málokdo nespole s k. modrofialovým či k. tmavočerveným. Systematikou například točičů se v ČR nikdo aktivně nezabývá a česká jména taxonů, které se většínou hodnotí na jiné taxonomické úrovni, v praxi nemají význam. Současný trend přiřazování českých jmen rozličným rostlinám z výše uvedených důvodů nepovažuji za příliš šťastný.

Některé části knihy musím na druhou stranu pochválit. Velice užitečné jsou kvalitní kresby květních plátků rodů *Himantoglossum* a *Serapias*. Pro správnou determinaci jejich zástupců je třeba mnohdy porovnat tvary některých částí, především pysku a tyto kresby tak mohou zčásti nahradit nedostatek chybějících určovacích klíčů. Samotný rod *Serapias* je zpracován poměrně kvalitně a představuje všechny podstatné druhy.

Oproti podobným evropským publikacím jsou v knize lépe zpracovány taxony Malé Asie. Vzhledem k nedostatečnému probádání této oblasti řada autorů upouští od představení všech známých druhů. Tato kniha představuje všechny „hlavní“ druhy i s řadou lokálních endemitů (např. *Orchis aserica* H. Baumann et al.).

Je také třeba ocenit kvalitní překlad J. Češovského i snahu redakce o ujednocení terminologie s českou květenou. Zásadní odlišnosti tohoto pojetí od současného pojetí světového byly zmíněny výše a je na každém čtenáři, co bude považovat za správné. České pojetí vychází z klasických převážně morfologických studií, světové z analýz DNA. Původní pojetí použité v německém originálu této knihy neodpovídalo ani jednomu, bylo jakýmsi třetím, německým pojetím. Je dobře, že nebylo převzato bez poznámek.

Knížka má vzhledem ke svému rozsahu velice příjemnou cenu. Je velká škoda, že její grafické úprave nebyla věnována dostatečná pozornost a české nakladatelství nemohlo doplnit výše zmíněné nedostatky německého originálu. Vznikla hezká obrázková publikace, která si však evidentně neklade za cíl umožnit snadné určování taxonů ani předložit materiál pro vědeckou činnost. Mnoho amatérů by jistě uvítalo kvalitní příručku, pomocí níž mohou nalezené orchideje určit a dozvědět se i něco o jejich vztazích. Je škoda, že úsilí věnované vytvoření českých jmen, nebylo věnováno také doplnění dalších částí knihy.

Zájemcům o evropské orchideje mohou zakoupení této knížky přeci jen doporučit. Je bezesporu neobsáhlejší a potažmo nejlepší publikací v češtině na toto téma. V roce 2000 vyšel v edici Průvodce přírodou český překlad Buttlerovy publikace *Orchideen* nazvaný *Orchideje, Planě rostoucí druhy a poddruhy Evropy, Přední Asie a severní Afriky* (Ikar, Praha). Je poněkud lépe zpracovaná publikací obsahující kompletní určovací klíče a řadící druhy do určitých skupin podle příbuzenských vztahů. Zahrnuje však méně taxonů, jejichž pojetí je dnes naprosto zastaralé a nevyhovující. Může dosud sloužit k orientaci v hlavních skupinách, kde došlo jen k několika málo změnám. Pokud vím, jiná publikace zabývající se souborněji orchidejemi celé Evropy v češtině nevyšla. Vědecká komunita by však měla kromě této publikace využívat i další zdroje. Pro základní orientaci lze doporučit již tradiční publikaci Pierra Delforge: *Orchids of Europe, North Africa and the Middle East*, ed. 3 (originál ve francouzštině: Delachaux et Niestlé, Paris, 2005; anglický překlad: A&C Black Publishers Ltd., London, 2006). Obsahuje větší množství taxonů řazených do určitých skupin a kompletní určovací klíče. Pro základní orientaci v problematice je tedy myslím vhodnější. Obsahuje však také řadu chyb či nepřesností (způsobených především tvrdohlavostí autora) a je ji tedy nutno používat s jistou opatrností. Zcela objektivní, recentní a podobně rozsáhlá publikace neexistuje.

Jan P o n e r t

Katedra experimentální biologie rostlin PŘF UK, Viničná 5, 128 48 Praha 2
Botanická zahrada Hl. m. Prahy, Nádvořní 134, 171 00 Praha 7 – Troja

